

Hvordan forklare en handling?

DEBATT: Er det ikke dypt menneskelig å kjenne et ubehag ved å få sine handlinger årsaksforklart? Ubehaget skyldes en usannhet, hevder Truls Wyller.

Av Truls Wyller, professor i filosofi ved NTNU

Hans Skjervheim diskuteres igjen. I fjor kom artikkelsamlingen *Hans Skjervheim – en kritisk nylesning*,¹ som ga opphav til en viss debatt både i Morgenbladet, [på Salongen ved Hans Ebbing](#), og i *Norsk filosofisk tidsskrift* [nr. 1-2015 ved Andreas Hvidsten](#). I 2016 kommer samme tidsskrift med et temanummer om Skjervheim og Arne Næss. Og i [nr. 1](#) og [3-4](#) 2014 skrev jeg selv om hvorfor årsaksforklaringer av tilregnelige, menneskelige handlinger kan rammes av Skjervheims objektivisme-kritikk. Det følgende er ment som en liten utdypning av hvorfor jeg hevder det.

Deltaker og tilskuer

Gjennomgangstemaet i Skjervheims forfatterskap er objektivismekritikk, og noen av de viktigste innsiktene finner vi i artikkelen «Deltakar og tilskodar» fra 1957.² Hovedpoenget derfra er nærmest blitt intellektuelt allemannseie: Det er forskjell på å være en engasjert deltaker i eget og andres liv og å være en vitenskapelig distansert tilskuer til det. Ser vi bort fra det, eller tenker vi oss et samfunn av mennesker som bare observerer hverandre, beveger vi oss ut over grensene for det menneskelige – til et mareritt av ren objektivisering.

Til forskjell fra vanlig objekt-kunnskap er deltaker-kunnskapen *refleksiv*, hevder Skjervheim videre. Det gjelder forholdet vi har til våre egne tanker som noe vi selv står inne for og ikke liksom titter på utenfra. *Ein kan prinsipielt ikkje objektivera seg sjølv*, som han sier.³ Det gjelder også forholdet til våre med-subjekter, når vi engasjerer oss i det de måtte ha å bidra med til en felles refleksjonsprosess.

Innholdet av slike overveielser er ikke vanlige ting, men noe upersonlig og abstrakt: "Boligprisene kommer til å stige", sier et menneske til et annet. Selv om de er ulike personer med hver sin opplevelse av verden, forholder de seg til ett og samme tankeinnhold: *at boligprisene vil stige*. Hvem som helst kan ta stilling til dette tankeinnholdet, så det "tilhører" ingen, og det er meningsløst å plassere det i det ene eller andre individet, for eksempel i et menneskes hode.

Ulike roller

I lys av dette opptrer vi i følge Skjervheim i to fundamentalt forskjellige *roller*. Vi kan ta stilling til innholdet av andres tanker ("Nei, jeg tror prisene vil holde seg stabile"), og da forholder vi oss til dem som med-subjekter. Eller vi betrakter de andre som objekter og forklarer hvorfor de ytrer seg

som de gjør ("Det sier du fordi du vil ha meg til å kjøpe"). Objektivisme i menneskevitenskapene består i å redusere den første rollen til den siste, altså stillingtaken til forklaring.

Men, vil man kanskje innvende, og for mange er det et stort men: All ære til Skjervheim for å ha advart mot objektivisme og pekt på begrensningene ved mellommenneskelige forklaringer. Det får oss til å forstå at vi ikke *bare* kan være tilskuere til hverandre. Men vi er jo det også. Tilsvarende: Et samfunn der borgerne bare observerte og årsaksforklarte hverandres handlinger ville være umenneskelig, men det er vel ikke utelukket at vi ikke også kan gjøre det?

Men det er nettopp jeg mener er utelukket. Tilregnelige menneskers handlinger *kan* ikke årsaksforklares, og alle forsøk på å gjøre det innebærer en illegitim objektivisering av menneskelig subjektivitet. Det synes i hvert fall å følge av Skjervheims poenger slik han selv forsto dem på bakgrunn av Immanuel Kant, Edmund Husserl og andre tenkere influert av tysk transcendentalfilosofi og fenomenologi.

Hva med bevisstheten?

Et viktig tema i denne tradisjonen er den nevnte refleksiviteten. Som levende organismer opplever vi et skille mellom tingene ute i verden og oss selv som bevisste vesener, og til forskjell fra kunnskapen om ting er kunnskapen om våre egne følelser og tanker refleksiv. Men hva kan vi da vite om *andre* menneskers bevissthet? Våre medmennesker er jo ikke en del av oss selv, men av vår omverden. Finnes det objektive sannheter om deres følelser og tanker? Hva er i så fall forskjellen på mennesker med bevissthet og steiner, stoler og andre ting uten bevissthet?

Problemet er at aldri har noe menneske sett et objekt "[bevissthet](#)". Det vi ser, er mennesker og dyr som beveger seg rundt i verden på en måte vi gjenkjenner fra vårt eget bevisste liv. Da kan vi se smerte eller glede i et ansikt, og vi *hører* tanker i den verbale atferden til mennesker som arbeider, diskuterer eller avtaler å gjøre ting. Men i atferden finner vi ingen objektive fakta om et legemes bevissthet. Derfor ser ikke nødvendigvis en nevrokirurg i sin rolle som kirurg smerten hos en pasient som opereres uten bedøvelse.

MER OM BEVISSTHET: [Selvbevissthet - i indisk belysning](#) • [Bevissthet og støy](#)

Selv om vi tenker oss at hun kjenner samtlige objektive, nevrologiske sannheter om pasienten, ser hun ikke smerten med mindre hun også på en eller annen måte kan berøres av den. Kan hun ikke det, lider hun av en kunnskapsmangel som minner om fargeblindhet. Hun har teoretisk viten om at andre har opplevelser som likner på hennes egen smerte, men hun er ikke i stand til sanse den. Noe av det samme må vi si om bevissthet generelt. Det finnes ingen objektive, distanserte sannheter om andre menneskers bevissthet, bare engasjerte.

Refleksiv kunnskap

Det gjelder ikke bare våre følelser, men også våre tanker, som jo først og fremst var Skjervheims anliggende. Hva slags engasjement ligger til grunn for innsikt i andre menneskers tankeliv? For å svare på det, må vi igjen ta inn over oss forskjellen på tilskuer- og deltakerrollen: Det er umulig å oppfatte andres atferd som mer eller mindre rasjonell så lenge vi ikke ser den som et aktivt bidrag til vår egen vurdering av et tankeinnhold, og det vil si som noe man kan *ta stilling til*.

Kanskje naboen og jeg diskuterer værutsiktene for neste uke, og sammen forholder vi oss til tanken "at det vil bli regn". Regnet derimot lar seg ikke affisere av våre meninger. Det bare regner, og det gir ingen mening å ta stilling til det. Og det skyldes ikke at det bare er en materiell eller fysisk prosess, for akkurat det samme måtte vi si om sjelelige eller åndelige prosesser blant våre medmennesker som beskrivelsesobjekter. Objektive prosesser er rett og slett ikke noe det gir mening å ta stilling til.

Alt blir annerledes i det øyeblikk vi oppfatter våre medmennesker ikke som objekter, men som aktive bidragsyttere til vår egen tankevirksomhet. Da kan vi ta stilling til dem, og da kan vi vite hva de tenker. Men da er det snakk om refleksiv deltaker-kunnskap, altså om en intersubjektiv og praktisk til forskjell fra en objektiv og teoretisk sannhet. Slik er det også når vi forklarer hva som får folk til å handle som de gjør.

Vanlige årsaksforklaringer beskriver objektive prosesser som vi ikke kan ta stilling til, og da får vi ikke tak på hva som skiller bevisste handlinger fra bevisstløse kroppsbevegelser. Men det trenger ikke bety at det er umulig å forklare andre menneskers handlinger. Det kommer bare an på hva slags handling det er å forklare en handling, og her er mitt Skjervheim-inspirerte forslag: Å forklare et medmenneskes mer eller mindre rasjonelle meninger og handlinger er ikke å beskrive dem. Det er å *tilskrive personen kognitivt ansvar* for dem, som noe hun står inne for.

Den ubehagelige objektiveringen

Det gjør vi ikke når vi snakker om mentale prosesser som årsakene til en handling. Men en debattleder på TV gjør det når hun sier ting som "NN her mener altså at siden eksportindustrien er i krise, bør kronen devalueres." NN blir ikke beskrevet, men utfordret til å begrunne og stå inne for sine meninger i den videre debatten. Selv om det ikke alltid er like tydelig, vil jeg tro at normale handlingsforklaringer består i denne typen ansvarstilskrivelse.

Er det ikke dypt menneskelig å kjenne et ubehag ved å få sine handlinger årsaksforklart? Jeg tror ubehaget skyldes en usannhet, nemlig en objektivering av oss som bevisste, rasjonelle vesener. Bevissthet er ikke en ting, og allerede Sokrates forsto at det ikke finnes objektive, vitenskapelige sannheter om bevissthetens natur. I tråd med det gjør Skjervheims distinksjoner det lettere å se hvor misforstått det er å ville årsaksforklare våre meninger og handlinger.

Noter

¹ *Hans Skjervheim – en kritisk nylesning*, Per Otnes, Dag Østerberg, Hans Ebbing og Olav Mjaatvedt, Abstrakt forlag, 2014.

² *Deltakar og tilskodar og andre essays*, Hans Skjervheim, Aschehoug, 1996.

³ Ibid. 73.